

מיכאל וילנסקי

מחקרים

בלשון ובספרות

יוצא לאור ע"י האקדמיה ללשון העברית

בסיוע קרן מרי וילנסקי ז"ל

ירושלים תשל"ח

כוונתה של המלה "מקרא"

באכר היה הראשון, אשר בספרו Abraham Ibn Ezra als Grammatiker (עמ' 11, הע' 54) העיר הערה פשוטה לכאורה: "אברהם אבן-עזרא מזכיר אחרי תרגום התורה ארמית, תרגום המקרא, כלומר תרגום הנביאים"². וכן בהקדמתו ל"שפה ברורה" נקרא הדקדוק העברי בפיו: "חכמת לשון תורה ומקרא". על קטע זה מספרו של באכר, מעיר דרנבורג: "המלה מקרא במשמע נביאים נמצאת כבר בשימוש בספרי, דברים של"ז R.E.J. כך ה, עמ' 141). אולי הערה זו היא שהביאה את באכר להעמיק בשאלה. על כל פנים הוא ייחד לה מאמר בכתב-העת הניל (כרך ט"ז, עמ' 113), ובו הביע כלל: אין המלה "מקרא" מורה אלא על הנביאים, ולעתים קרובות הכוונה חלה גם על הכתובים, אבל מעולם לא נאמרה על התנ"ך כולו. מאז ומתמיד, ובמשך הרבה שנים, חזר באכר לאותה השאלה. גם כאשר הוא כותב על נושאים רחוקים מאוד, כל הזדמנות היתה כשרה לו כדי לציין ולהזכיר, כי זהו הכלל, וגם כשמדובר בדוגמאות קלושות.

Revue כרך ט"ז, עמ' 227; כך י"ז, הוספות ותיקונים; כך כ"ב, עמ' 46, הע' 1; כך כ"ה, עמ' 155; J.Q.R., כך ד', 1892, עמ' 425 הע' 1; ספרו Die Biblexegese Moses 6 הע' 61 עמ' Bibelexegese... vor Maimuni Maimuni עמ' 8; ולבסוף Die exegetische Terminologie ערך "מקרא". באחד המקומות הוא מזכיר דוגמה, שהביא ל' בלאו כאסמכתא להנחה זו ב-"Massoretische Untersuchungen" עמ' 50. באמת, בלאו מתקן על פי כתב-יד ב"דקדוקי הטעמים" (ס' 57) "סתורים בתורה ובמקרא" וגורס "כתובים במקרא".

ואף על פי שלפי באכר אתה מוצא שימוש כללי במלה זו רק בספרד – "שהמלה מקרא בהוראת 'נביאים' רגילים להשתמש בה כל היהודים בספרד, ולא רק חכמיה בכתביהם" (Revue, כך ט"ז, עמ' 114; השווה Exeg. Maim. שם) – עם זאת הוא כמביא באסמכתא קטעים מן המסורה, ממעשה

---

1. כל דברי באכר מובאים כאן בתרגום.

2. בהקדמתו ל"ספר היסוד". למעשה, השם הזה בטעות יסודי, וכפי שהוכחתי שם הספר שחיבר הראב"ע הוא שפת יתר (ראה מחקרי דביר ב' דף 281 והמשכו בקרית ספר ג, א, עמ' 73–79). [בספר זה עמודים 55, 90–92].

בן-סירא³, מתשובות הגאונים⁴ מספר של מחבר לא-נודע⁵, מקינה של פייטן אשכנזי⁶, מן הקטע הנ"ל בספרי⁷ ועוד. ואם הדוגמה שהובאה מן הספרי יחידה במינה, ואם בכל מקום שהמלה "מקרא" מופיעה בספרות התלמוד הכוונה היא לתנ"ך כולו, הלאו באכר – בספרו הנ"ל – הוא הראשון, שהראה והצביע על העובדה. והוא הדין במסורה. גם ב-טרמינולוגיה שלו מחזיר אותנו באכר אל "המסורה הגדולה" של פרנסדורף, ערכי "חומש" ו"אורייתא". שם נאמר מלה במלה: "תורה = אורייתא (בניגוד לקריא, שמות יב, לט), "חומש = חמישה חומשי תורה, (בניגוד למקרא, המכוון לשאר כתבי הקודש, מלכים ב' כה, ה)." הוראותיהן המונגדות של המלים האלה אתה מגלה רק בשתי הפסקאות האלה,

3. וזה לשונו: אמרו עליו על בן-סירא שאותה שנה למד ספר תורה כולה, לשנה השנית למד מקרא, משנה, הלכות ואגדות (טרמינולוגיה, עמ' 119, הערה 2 בשם א"ב דבן-סירא, מהד' שטינשניידר 20, א). אם כי, כפי שנראה לקמן, אין הקטע הזה יכול לשמש לראיה כאסמכתא להשערתו של באכר. ואמנם ברצוני לציין, שהקטע מוטל בספק, בהתחשב בעובדה, שאין כל יחס נכון בין תכנית השנה הראשונה לבין זו של השנייה; זאת ועוד: הביטוי "ספר תורה כולה" אומר דרשני. מאחר שהמאמר נראה כמועתק מן האגדה התלמודית הידועה המספרת על ריבז (סוכה כח ע"א ועוד), "שלא הניח מקרא משנה וכו'", יש להניח שהיה כתוב במקור הראשון "ספר... קלה" במקום "מקרא" (לשנה הראשונה) ושיד מאוחרת היתה שם, שהכניסה לא במקומה את המלה "מקרא" שחסרה כאן.

4. רב נטרנאי גאון, ב"מפתח לתשובות הגאונים" של י. מילר, עמ' 121: "אבל בדברי תורה ומקרא מחזיקין".

5. ב-Treatise on the differences between the Rabbanites and Karaites שנדפס ב-Arabic Chrestomaty של ה' הירשפלד, כותב באכר: "אלתורה ואלמקרא" 74, 2 1-20; 75, 3; 99, 26; 102, 27, וראה גם 93, 19; על חמשת הקטעים אפשר להוסיף 90, 10. בקטע האחרון נאמר: "ופי אלמקרא איצא, מיאצע מתנאקצה אלטאהר ומואצע מנאקצה אלטאהר למא פי אלתורה". משמעו של הקטע אינו ברור (ואולי משום כך הפריד אותו באכר) ותתכן כאן טעות סופרים (אין כאן טעות דפוס: כתב-היד היחיד, כתב-יד ברלין, מתיישב עם הנוסח המודפס) הת"ו של "אלתורה" אינה ברורה, וגם יש לה"א של אותה מלה זנב יוצא דופן; ניסיתי ולא הצלחתי להחליף אותה במלה אחרת. דרך אגב אני מזכיר כאן קטע מתוך מכתב, המיוחס להרמב"ם שכתב אל בנו: "בתורה במקרא ובתלמוד". למעשה מחבר מכתב זה אינו ידוע.

6. בקינה הידועה "מי יתן ראשי מים" של ר' קלונימוס בן יהודה ממגנצה (סוף המאה האחת עשרה) כתוב: "התורה והמקרא משנה ואגדה". ברצוני לציין דרך אגב, כי פייטן אחר, בן אותה תקופה, ר' אפרים בן יעקב מבונא כותב בקינה "איכה ישבה בדד ענונה": "בית ספר למקרא ולמשנה".

7. והרי הקטע: "ירכבהו על במתי ארו זו תורה.... ויאכל תנובות שדי זו מקרא". נציין שבפסקא שמ"ד אנו קוראים: "וקראו את המקרא ושנו את המשנה". כאן אפוא "מקרא" במובנו הרגיל.

אבל במקומות האחרים, בקטעים איך-ספור, המסורה משתמשת במלים "מקרא", "קריאה" או "קריה" במובן הרגיל, והכוונה לכל כתבי הקודש. ולראיה הנה הוא כותב בקטע השני הנ"ל: "כל אוריתא דכוו' ירחו וכל שאר קריאה ירחו וסימ' ושכן חררים חומש ר' מקרא ר'".

ובכן, גם כאן "קריאה" במשמע תנ"ך, ושימוש המלה בניגוד ל"חומש" נובע רק מטעם מנמוטכני⁸. נציין עוד, שגם ב"דקדוקי הטעמים" מופיעה המלה "מקרא" במובנה הרגיל. כך, למשל, אתה מוצא כתוב בסעיף 6: "ארבע אותות נסוכים, במקרא ערוכים"; ועוד כהנה באותו הסעיף; בסעיף 7: "כאשר קוראים בו במקרא... ושאר הרי"ש שבמקרא"; בסעיף 8: "סוד התיבות אשר במקרא חצובות" ועוד דוגמאות רבות; ובסעיף 54: "כל קריה ויאסור דגש בר מן חד רפי ויאסור אותו לעיניהם בר' מב, כד"; ובסעיף 55: "כל תיבה אשר במקרא כמו ידי תביאנה".

איך נוהגים בנושא זה חכמי ספרד?⁹ מנחם בן סרוק, לא השתמש, כנראה, מעולם במלה "מקרא"; פעם אחת מצאתי בכתביו "קריות", אבל יש לציין, שזה במובן טפסים של ספרי תנ"ך: ראה ערך "אזר", בסופו, שם הוא כותב: "מצאנו בכל קריית ספרד פן יפקד עליה, ובקריית טבריא פן אפקד עליה". הוא קורא לתנ"ך "תורה"¹⁰. פעם הוא כותב: "אין קבוצת הלשון מצואה בספר תעודתנו" (דף 12, טור 2). פעם הוא קורא לנביאים "דברי נביאים" (דף 11, טור 2).

ולהפך בר מחלוקתו דונש בן לברט משתמש במלה לעתים תכופות ובמובן הרגיל¹¹. גם בתשובותיו (מהדורת שטרן, וינה 1870), חלק א' וב' משמשת

8. באכר מביא גם קטע מן ה"מסורה" מהד' גינצבורג, סעיף 34. שם כתוב: "שלוש מלין זרין והסמן פ' ד' ת', פ' דהצפינו, ד' דמקדש, ת' משתי עיני, חד במקרא ושנים בדת". באכר מבאר, שבנוגע למלה "מקדש" הכוונה לפסוק בשמות פרק טו, יז, ורק אחד מן המצוטטים בנביאים.

9. נציין עוד, שהמדקדק בן צפון אפריקה, יהודה אבן קוריש, בספרו המפורסם "רסאלה", משתמש במלה "מקרא" במובנה הרגיל (באכר D. Grammatiche Termino - logie des J. Hajjoug עמ' [1106] הערה 4; רב שמואל בן הפני אומר בפירושו על התורה (מהד' איזראיילסון, עמ' 142) ששורש המלה "חכלילי" נמצא פעמים במקרא: בראשית מט, יב; משלי כג, כט).

10. אתה מוצא אצלו "כהנה רבות בתורה" או ביטויים דומים עמ' 3, טור 5; 2, 5; 1, 33, 81; 2, 36; 1, 81. הביטוי "מלה זו אין לה דמיון בתורה" או ביטויים דומים ראה ערך אבח (פעמיים), אברך, אנך, גבעל, גלב גרז, תר, היך זבד, זעך, זרב, זרזיף, חלט, חרג, טע, כמה, כסם, מהל, מרח, צבט; בערך "מאד" הוא כותב: "וכל מאד בתורה כותיה".

11. ב"תשובות על מנחם" ערכים: לבן, מסת, סלסלות, מנוס, נפתי, יפה

המלה במובן זה¹². תמוה לא רק שבאכר אינו מזכיר שני אלה, אלא שגם שני המחברים הספרדים חיוג' ואבן ג'נאח, שהקדיש להם מחקרים ראויים לשבח, מזכירים את המלה 'מקרא' באותו המובן וגם אותם לא ציין. הוא בעצמו כותב בספרו: Aus der Schrifterklärung Abulwalid (עמ' 56): "כתבי הקודש נקראים בפיו של אבו אלוליד 'אלכתאב'... המלה 'מקרא' נדירה יותר בכתביו ואולם חיוג' רגיל להשתמש כמעט תמיד במלה העברית 'מקרא'".

ותמוהה עוד יותר העובדה, שרצה דווקא למצוא אסמכתות להנחתו בספריהם של ראב"ע, שלמה פרחון ויוסף קמחי. אחר שהזכיר במאמרו הראשון את הקטעים מחיבוריו של הראב"ע שציינו בתחילת מאמרו, ממשיך באכר ואומר: "בפרושו על שמות כ"ג, כ הוא מדבר על "התורה והמקרא" ובדיואן שלו (מהדורה איגר, עמ' 69 מס' 169, שורה 6) הוא אומר: "באין תורה ואין מקרא המשנה נטמנה".

גם אבן פרחון אומר בסיום המחברת שלו: בתורה ובמקרא. יוסף קמחי בספר הדקדוק שלו, פרק ה', כותב: "... כל הלויים שבתורה ובמקרא. אבן עזרא בהקדמתו לפירוש התורה (ראה רוזין, Reime u. Gedichte des A. I. Ezra, עמ' 18 (94)) כותב: כי יש מועדים רבים בתורה ובמקרא ובכתובים.

נוף, פימה, ארבאל, יביע, בא, הגידו, ותהינו, אזיקים, חלמות, מחספס. אחרי רשימת 168 שרשים המקבילים זה לזה בערבית ובעברית, ובהם מלים שלא באו אלא בחומש, הוא אומר: (עמ' 70, טור 2): "ודברים רבים... במקרא דומים ללשון הערב.... יש לנו במקרא חרב במקום גרון: ... כי חרבך הנפת". ועוד בערכים: כרכב, יעונה, לעות, וענה, ושכתי. "בתשובות על רב סעדיה גאון" מהד' שראטר: בסעיפים 1, 8, 16, 26, 28, 31, 45, 52, 62, 66, 79, 82, 84, 102, 104, 108, 121 ב'.

12. חלק א', "תשובות תלמידי מנחם" עמ' 38, 11, 52, 17, 61, 4, 75, 14, 77, 8, 61; 14, 75, 8, 77 (ייתכן ששימוש זה, השונה משל מנחם, יסייע לנו לפתור את בעיית זהותו של מחבר ה"תשובות". ידוע הוא, שפרופט דוראן, בספרו "מעשה אפוד" מביא שני קטעים בשמו של מנחם עצמו). חלק ב', "תשובות תלמידי דונש": עמ' 19, 12, 20, 26; 23, 16, 30, 22.

13. באכר מצטט כאסמכתא בתוך הערה על הקטע, חמישה מקומות מספר השרשים של אבו אלוליד (מהד' גיבואר). על מספר זה ניתן להוסיף לפחות עוד שלוש ציטטות נוספות: 3, 11 וגם 18, 156, 23. אבל לא נתן דעתו לא על החיבורים הקטנים (Opusculs) מהד' דרנבורג; מצאתי שם מלה זו בעמ' 6, 3, 132, 10, 266, 3, 351, 2, ולא על ספרו הגדול על הדקדוק כתאב אל-למע (מהד' דרנברג ובאכר); בספר זה נמצאת המלה שנים עשרה פעמים (בעמ' 6, שר' 20, 21, 24, 25, 28; עמ' 15, 21; עמ' 18, 15; עמ' 38, 21; עמ' 311, 23; עמ' 320, 12; עמ' 334, 22; עמ' 370, 23). עלינו לציין ברורות שאין חשיבות מיוחדת, כמה פעמים המלה נמצאת; דיינו שנראה שבמקום שימושה הכונה היא לתנ"ך כולו.

ייתכן בכל זאת לשער, שהמלה כתובים מיותרת (מקרא מראה גם על הנביאים וגם על הכתובים), ושכאן באה רק לצורך החרוזה¹⁴.

פרחון משתמש במלה "מקרא" לעתים קרובות, אבל תמיד במובן הרגיל. למשל הוא אומר: "כך הוא (או "תלך") (כל) המקרא" דף ב ע"א, שורה 8, מלמטה; ד ע"ב, ש' 17; ע"ג, ש' 12 למטה ו ע"א, ש' 5 למטה; דף 6, בקטע השלישי הוא מוסיף: "חוץ ממקצת כגון וישפה (שמות ל"ט); ועוד דף ג ע"ד, ש' 20 למטה: "אבל המקרא משום הטעמים"; ובניגוד ל"משנה" דף ד ע"ג, ש' 2 למטה: "או תמצא במקרא כמו אשר תאפה בתנור (ויקרא ז); ה ע"א, ש' 17: "אעפ"י שלא נדע אנו מלשון הקודש אלא מה שבמקרא¹⁵; ו ע"ב, ש' 3: "אבל רוב המקרא יפילו זה היום.... כי מעט אומרים... כגון ובקרך וצאנך ירבינו" (דברים ה'); יא ע"ב, ש' 21 מלמטה: "ברוב המקרא הו והתו שבסוף המלות הן לשון רבים של נקבות; שם, ש' 18 למטה: "ויש במקרא היפוך כגון נשים... יש במקרא אבות". בע' פרח כתב: אסף (מנחם) מלות המקרא שכבר הם כתובים במקרא... רבנו סעדיה גאון... שביאר את המקרא כתקנה.

ואפשר להרבות עוד בראיות כהנה, ואמנם הן מספיקות – לפי דעתי – כדי להראות על משמעות המלה "מקרא" בפיו של פרחון.

אין הראב"ע מרבה – לאמתו של דבר – בשימוש במלה, אבל כשהוא מזכיר אותה אינו אלא במובן הרגיל. למשל: 1. בהתחלת ה"מאונים" שלו: "טעמי המקרא". 2. "לא ימצא בכל המקרא שם שיהיה הכף של נוכח בשוא בלשון זכר" (שם מהדורת היינדהיים, כו ע"א וע"ב). 3. "אינם על דרך דקדוק המקרא" (צחות מהד' ליפמן מד ע"א). 4. "שיש עשרה פסוקים במקרא שהיו ראויים להיותם דבוקים" (שם עג ע"ב). ידוע, שמרבית הפסוקים האלה נמצאים בתורה (ראה "תשובות" דונש על רב סעדיה גאון, סעיף 177; צפנת פענח על חיי שרה, כג, יז; Beiträge של אוולד ודוקס ב', עמ' 85). 5. "שיש לנו במקרא מלות

14. יכול היה באכר עצמו לצטט בהמשך קטע של פרוזה מאת ר' אברהם אבן עזרא. בקטע הזה "מקרא" מראה רק על הנביאים; ב"טרמינולוגיה" שלו כותב באכר: "ראב"ע בסוף ס' השם: בתורה במקרא ובכתובים". נציין עוד, שבאותו ספר מופיע "מקרא" ג"כ במובנו הרגיל (מהד' ליפמן ד ע"א): "ושאר השמות הנקראים במקרא... הם שמות התואר כמו אלוהים, הלא תראה שיסמך לאמור... והוא אלהיך (דברים י, כא).

15. אותו ביטוי אתה מוצא אצל בן-דורו, ר' יהודה אבן תיבון בהקדמתו ל"ספר הרקמה"; "ובניתי בנינים שאינם נמצאים במקרא". במלה זו משתמש ר' יהודה אבן תיבון כמעט תמיד לתרגום המלה "כתאב", שאבו אלוליד משתמש בה במובן זה. (ולפעמים במלה "כתוב").

הם תקן סופרים... ואברהם עודנו עומד לפני ה' שם עד ע"א);
 6. "לשון תלמוד לחוד ולשון מקרא לחוד" (שפה ברורה מהד' ליפמן, יב
 ע"ב; דביר, ב', וילנסקי, עמ' 294)*; במובאה תלמודית זו (חולין קלו ע"ב)
 נאמר "תורה" במקום "מקרא". 7. ראה לקמן הערה 14; 8. בפירושו על שמות
 א, א: "אין בית בכל המקרא אשה והנה העד איש וביתו באו". 9. שם, שם
 א, 3: "ואין ש"ן כמוה במקרא"; 10. שם ויקרא א, טו: "ומלך אין לו אח
 במקרא".

גם כאן נסתפק בראיות אלה.

ניגש עכשיו לספר, שהזכרנו לעיל, "ספר הזכרון" (מהד' באכר, 1888) לר'
 יוסף קמחי ונעתיק ממנו את הקטעים שלהלן ודי בהם – אני מקווה – כדי להורות
 באופן ברור על משמעות המלה "מקרא" בכתביו. הוא כותב בלשון זו בספרו
 עמ' 3, שו' 19: "ולא נמצא מפורש במקרא כי אם בלשון ארמית"; שם, 24:
 "וכבר הבאתי ראיה לשלש מן המקרא" – לפני זה הזכיר כראיה את המלה
 "נצטדק" (בראשית); עמ' 6, שו' 20: "וכן כל דגש שבמקרא"; עמ' 9, שו' 23:
 "ואין לו דמיון בכל המקרא"; עמ' 14, שו' 16: "שמונה אשר כוללים כל
 המקרא כי לא תמצא בכל המקרא תיבה שאינה מאחת אלה השמונה"
 (מדובר על שמונה צורות בדקדוק); עמ' 66, שו' 29: "הרי לא נמצא בלשון
 המקרא ולא בלשון התלמוד". והקטע המצוטט לעיל בדברי באכר, נמצא
 בעמ' 11, שו' 20, ובשלושה מתוך ארבעת כתבי-יד שהשתמש בהם, נמצא לפי
 עדותו של באכר רק "שבמקרא" במקום "שבתורה ושבמקרא" (ראה הקטע ועוד
 שם XI, שו' 17).

מחכמי ספרד מזכיר באכר: ר' בחיי אבן פקודה, הכותב פעם ב"חובות
 הלבבות" ג, ד: "החומש והמקרא" (במקור הערבי מהדורת יהודה, עמ' 144,
 שו' 3: "אלנצון ואלאכבאר אעני אלחומש ואלמקרא").

באכר מזכיר רמב"ם, לדעתו, אומר פעם "פי אל תורה ואלמקרא",
 ופעם אחרת משתמש במלה "מקרא" במובנה הרגיל. ועוד ר' יוסף אבן כספי,
 הכותב פעמים רבות: "תורה ומקרא"; ראה רנאן-גיבואר, Les Ecrivains
 Juifs Français du XIXe Siècle דף 185–194. ואולי יש להוסיף על
 הרשימה שני קטעים מספר הזוהר ("סתרי תורה"), שם נאמר שאונקלוס מתרגם
 "תורה" – אוריתא, ויונתן: "תורה" – מקרא.

מלבד ממה שרובם המכריע של החכמים, שמביא באכר כאסמכתא להנחתו,
 משתמשים על פי רוב במלה "מקרא" במובנה הרגיל (ולמשל, ר' בחיי קורא
 לתנ"ך "אלכתאב", והמלה "מקרא" אינה מופיעה אצלו), אף אחת מהראיות

הנזכרות כאן אינה מוכיחה, שכוונת המלה "מקרא" כשל עצמה אינה מורה על התנ"ך כולו. הבה ונעיין יפה בקטעים שהבאנו כאן; הם מתחלקים לשתי קבוצות:

1. קטעים המזכירים את חלקי התנ"ך, כשחלק אחד מוזכר לעומת השני, ואז המלה "מקרא" באה לעומת חמישה חומשי תורה או לכתובים;

2. קטעים שהתנ"ך נקרא בהם בשם כללי "תורה ומקרא".

אין הקבוצה הראשונה סותרת את ההנחה, ש"מקרא" מורה על תנ"ך. לעתים משתמשים במלה המורה על הכול כדי להורות על אחד מחלקיו. מבלי להרחיק לכת הנני להזכיר את הזוג: "תורה" ו"משנה", כשברור לנו שכוונת המלה "תורה" על התנ"ך כולו¹⁶ וגם על החומש עצמו. דוגמה חותכת היא האמרה "תורה משלש: תורה נביאים וכתובים"¹⁷. ויפה כוחה של הערה זו גם לשימוש המלה "משנה": פעמים היא מצביעה על כל התורה שבע"פ ופעמים על המשנה עצמה, בניגוד ל"תלמוד"¹⁸. עלינו לציין, ששימוש המלה "מקרא" במובן התנ"ך כולו מצוי הרבה יותר. במלה במשמעותה המצומצמת משתמשים רק לעתים רחוקות, ואם יש סיבה לזה. במובנו זה המצומצם "מקרא" מראה על נביאים וכתובים, או על הנביאים בלבד, אבל לעולם לא על החומש (וכך בנוגע ל"תורה", שמשמעה המצומצם חל רק על החלק הראשון של התנ"ך, ולעולם לא בא להורות על אחד משני החלקים האחרים).

אפשר אפוא לקבל דעתו של באכר, אבל נשווה לה צורה אחרת. נסח אותה כך: במשמעותה המצומצמת (כלומר, כאשר אין מתכוונים בשימוש המלה לתנ"ך כולו) המלה "מקרא" מורה על הנביאים, ולפעמים גם על הכתובים, אבל לעולם לא על החומש. בצורה זו, ההנחה יפה ומתקבלת ללא יוצא מן הכלל.

בכל המתייחס לקבוצה השנייה, יכול באכר, להצדיק את הביטוי על יסוד עובדה שהוא בעצמו מזכיר בלי שיצטרך לשנות כלשהו במובנו הברור של המלה "מקרא". כבר אמרנו בשמו, שבלשון השגורה בפי יהודי ספרד (ולמעשה גם אצל לא-ספרדים) "מקרא" מציין נביאים בלבד. והראיה מפרופיט דוראן (ספרד), שכותב בספרו על הדקדוק "מעשה אפוד" (עמ' 20): ואחשוב שלזאת הסבה נקרא הספר הזה המקודש אצל החכמים מקרא... והוא שם (התנ"ך כולו – מציין באכר) נאמר בכלל ויחוד, כי ההמון כבר יקראו בשם זה ספרי

16. לפי זה הקטע של "גילת אחימעץ", שבאכר מביא כראיה (ניבואר, Mediaeval Jewish Chronicles ב, 131 למטה), "לקרוא בתורה ולהגות במקרא". צריך לפרש כפארונומאסיה פשוטה. ראה למעלה הערה 10 הראויה אצל מנחם; ראה ל' בלאו, Zur Einleitung עמ' 16; ובאכר, טרמינולוגיה בערך זה.

17. באכר, שם.

18. באכר שם ערך: הגדה, משנה, תלמוד.

הנבואה, לפי שהנביאים ברוב אמרו מה שאמרו בקריאה: הלוך וקראת (ירמיה ב, ב) וקראת שם (שם ז', ב)¹⁹.

במקום אחר מביא באכר את דברי ר' אליהו בחור, אשר בספרו "מסורת המסורת" ב' 10 (מהד' גינצבורג, עמ' 235) ובה"תשביי, ע' קרא, תמה על המשמעות הרווחת (באשכנז, באיטליה או בשתייהם) ומפרש את הדבר²⁰. ואמנם יהיה דבר טבעי הוא, שאחד הסופרים ישתמש הרבה בשפת העם. הבהרה זו כוחה יפה במיוחד לגבי ר' בחיי, אשר אחרי שכבר הזכיר את השם המדעי או הספרותי של התנ"ך, (ולו גם בזוג של שמות), הוא מפרש אותו על דרך הדיבור העממי.

אבל שימוש זה של השם "מקרא" נמצא דווקא בצירוף של "תורה ומקרא" המופיע דווקא בסגנון מעולה. אולי יש לצרף לכאן את הקטע שהזכיר ל' בלאו, Zur Einleitung (עמ' 26): "באותו המובן (נביאים וכתובים) המלה הזאת מקרא נמצאת בשה"ש רבה (ט"ז ע"ב). שם נאמר שבלב החכם כלולים 'תורה מקרא משנה מדרשות הלכות תלמוד תוספות והגדות'. מכיון שבמאמר זה, כל ספרי תורה שבכתב ותורה שבע"פ מוזכרים בפרטיהם המדויקים יותר מן הרגיל, הרי שמקום המלה אינו משאיר ספק לגבי מובנה". אבל הוא מוסיף: אע"פ כן מוזר הוא לראות, שבכל מקורות הספרות המסורתית, 'קבלה', ולא 'מקרא', היא המלה הנוהגת, כשהכוונה אינה לתורה, אלא לשאר ספרי הקודש". (על הקטע הזה ועל השני שמביא בלאו, ראה באכר, טרמינולוגיה, עמ' 118, הע' 7). אין אני רחוק מלהאמין, שבמקור הראשון היה כתוב "תורה ומקרא", ובזמן מאוחר, נחקקה הו"ו כמיותרת.

משער אני, שיש לראות בצורה העתיקה "תורה ומקרא", מעין Hendiadys, מעון הביטויים: בפתע פתאום²¹, תהו ובהו, פלגי אלמני, סורר ומורה. מסקנתנו היא:

1. "מקרא" כמלה בודדת מציינת תמיד את התנ"ך כולו.
2. פעמים רבות, במיוחד בסגנון מעולה, קוראים לתנ"ך בזוג המלים "תורה ומקרא".

19. יש כאן עוד עדות חשובה מאד על משמע המלה "מקרא" בלשון הספרותית. איך מיישב באכר את נוסח הקטע עם הנחתו ומביאו להוכחתה – זאת איני יכול להבין.

20. ואולי המובן המצומצם של המלה מילאה כאן תפקיד.

21. לפי הערכתו של אבן ג'נאח בס' השרשים, ערכי גוש, בול וכו', יש בתנ"ך דוגמאות רבות מסוג זה של כפילות; ראיותיו הן: לבול עץ (יש' מד, יט), מגילת ספר (ירמ' לו, ב), ומטר גשם (זכ' י, א), וגשם מטר (איוב לו, ו); וגוש עפר (שם ז, ה); פסל הסמל (דברי הימים ב' לג, ז) ועוד, והוא מביא כאסמכתא השוואה אחת מערבית. ואמנם בכל הראיות האלה, בכל זוג המלים, מלה אחת תמיד כנסמך. ובספרות התל-

3. אם באים להבחין בין שלושת חלקי התנ"ך, משתמשים תמיד בשם "תורה" לציון את החומש, ואילו לנביאים וכתובים או לנביאים לחוד משמש השם "מקרא".

נ. ב. המהדורה החדשה של אלפא ביתא דבן-סירא (של פרידמן ולווינגר), שהופיעה אחרי סיום מחקרי זה (יולי 1926) ב"הצופה" (בודפסט, כרך 10) לפי כתב-יד אחר, אין בה את הקטע הנזכר בהערתי מס' 3, שהתייחסתי אליו בספקנות (ראה הצופה כ' 10 דף 256).

מודית תמצא: מקח וממכר, דין ודברים, פריה ורביה, משא ומתן. ובספרות המאוחרת ראיתי זוג מלים מאותו סוג אצל דונש בן לברט, ב"תשובות על רב סעדיה גאון" (סעיף 122); מדובר שם על מספר שמות המורכבים משורש בן שלוש אותיות; וזה לשונו: "ותוספת ההשגות עליה... מגיעות למעלה מעשרת אלפים מלה". "השגה" כאן במובן של המלה הערבית "לחיקה" כלו' הוספה, נספח. בן-יהודה במלון שלו טעה לגמרי בכוונת הקטע, כשהוא מזכיר אותו כדוגמה ל"השגה" במובן "הוכחה לסתור": "קשיות ופרכות על דבר".